

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАГИБЕЛЬ ДАВНЬОРУСЬКОГО ГОРОДИЩА НА КАРМАЛЮКОВІЙ ГОРІ

БОЛТАНЮК ПЕТРО
СТАРЕНЬКИЙ ІГОР
(Кам'янець-Подільський)

Не зважаючи на проведені у ХХ – на початку ХХІ ст. археологічні дослідження й досі залишається багато нез'ясованих питань, які стосуються давньоруського часу території Пониззя. Однією з таких загадок залишається городище на Кармалюковій горі поблизу с. Привороття Друте Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Викликає здивування відсутність літописних згадок про зазначене укріплення, враховуючи, що воно було одним з найбільших в регіоні, адже довжина його становить 520 м, а площа – 4,94 га. У першій половині ХІІІ ст. городище за своєю площею не поступалося таким літописним містам як Бакота, Ушиця чи Калюс, або ж території давньоруського Кам'янця. Цікавим є той факт, що практично всі городища і більшість сільських населених пунктів давньоруського часу припинили своє існування в середині ХІІІ ст. Однак досі достеменно не встановлено, що спричинило їх загибель: напад монголів чи каральний похід військ Данила Романовича на Пониззя? Важливо врахувати те, що намісник останнього Милій, як і болохівські князі, мав зв'язки із монголами й двічі передавав під їх протекторат Бакоту.

Сукупність матеріалів, виявлених у різні періоди на Кармалюковій горі, однозначно свідчать про те, що городище загинуло внаслідок військових нападів. Перші археологічні дослідження тут провів Юхим Сіцинський у 1898 р. Так, на території дитинця досліднику вдалося виявити чоловічий скелет з розкинутими руками та ногами, біля ніг лежала залізна сокира, а на поясі – залізний ніж. Поряд також знайдено дві залізні сокири, чотиригранний наконечник списа, шпору з шипом. Отже, можемо зробити висновок, що це останки воїна – захисника городища, який загинув у битві і не був похований згідно християнського обряду.

2019 року археологічною експедицією Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника спільно з Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка проведено археологічні дослідження на городищі. Вдалося виявити низку предметів озброєння. Цікавим видається факт, що більшість наконечників стріл лежали вістрям від основної лінії оборони. Найбільш інформативним виявився шурф № 4, який був закладений на місці лінзоподібного заглиблення поряд з валом основної лінії оборони. У межах шурфу, окрім кераміки, знайдено ключ, господарський ніж, оковку ручки ножа, 2 фрагменти скляних браслетів а також низку наконечників стріл: кілевидний (тип 33 за А. Ф. Медведєвим), двошипний (тип 30 за А. Ф. Медведєвим), ромбічний (тип 48 за А. Ф. Медведєвим), лавровидний (тип 63 за А. Ф. Медведєвим), бронейний ланцетовидний (тип 78 за А. Ф. Медведєвим). У шурфі зафіксовано та розчищено залишки чотирьох скелетів. За визначенням антрополога Ю. Долженка останки належать двом чоловікам віком 25–29 та 20–26 років, підлітку-дівчині віком 14–15 років, підлітку 14–15 років невстановленої статі. Окрім того, виявлено зуби дитини віком близько 9 місяців та зуби дорослої особи віком 18–25 років. Виявлення окремих частин інших скелетів може бути пов'язане з активним пограбуванням городища «чорними археологами». Всі останки лежали під завалами споруди в хаотичному порядку, не маючи ознак християнського поховання, зокрема орієнтації кістяків по лінії схід–захід. У скелета № 1, який належить чоловіку 25–29 років, руки були складені на шиї, що може свідчити про поранення шиї клинковою зброєю (меч, шабля?). Натомість у кістяку № 3 виявлено ромбічний наконечник стріли, який за А. Ф. Медведєвим може бути віднесений до 48 чи 49 типу. Можемо з великою вірогідністю припустити, що людина загинула саме внаслідок поранення стрілою. Всі останки у поганому стані, черепи фрагментовані, ймовірно, внаслідок обвалу споруди, під якою загинбі й були поховані.

Більшість знайденого археологічного матеріалу, у тому числі наконечників стріл, були поширені на теренах українських земель. Однак масивний ромбічний наконечник з поховання № 1

у шурфі № 4 може бути віднесений до типу 49 за класифікацією А. Ф. Медведєва і належати монголам.

Отже, дослідження шурфу № 4, а також інформація Ю. Сіцінського вказує на те, що городище на Кармалюковій горі загинуло внаслідок нападу, до того ж одночасово зі знищенням всього населення, оскільки померлих ніхто не хоронив. З середини XIII ст. укріплення та поселення більше не функціонували.

Залишається відкритим запитання: а ким було зруйноване укріплення? На сьогодні розглядаються дві версії: або монголами, або внаслідок карального походу військ Данила Романовича, які міг очолювати печатник Кирило чи Лев Данилович.

У середині XIII ст. на терени сучасної України приходять монгольська армія на чолі з ханом Батием. Очевидно, події 1241 року не зачепили територію Пониззя, адже маємо відомості про те, що печатник Кирило з військом вирушив з-під Бакоти, адміністративного центру Пониззя, на Болохівщину.

1252 року на теренах Пониззя розгорнулися військові дії з приходом Чингізида Куремси. Цьогоріч намісник Данила Романовича Милій здає Бакоту військам Куремси, про що свідчить Галицько-Волинський літопис: «Приїхали татари до Бакоти, і прилучився Милій до них. Данило тоді пішов проти Литви, на Новгородок, але тому, що була розкаль, послав він сина свого Лева на Бакоту, а Лев послав двірського перед собою. Напавши зненацька, схопили вони Милія і баскака, і привів Лев Милія до отця свого, і стала знову Бакота королевою, отця його. Потім же, порадившись з сином, він, одпустив його, а поручником був Лев, що той буде вірним. Але коли знову приїхали татари, то він учинив обман і оддав їм Бакоту, знову татарам». На наше переконання війська Куремси не оминули й городища на Камалюковій горі, рухаючись від адміністративного центру регіону Бакоти. Однак, достеменно ми не знаємо чи були бойові дії, чи городище було здано монголам на кшталт Бакоти. Так само не можемо переконливо стверджувати про появу біля укріплення військ Лева Даниловича.

За свідченнями Іпатіївського літопису 1255 року Милій знову здає Бакоту Куремсі. Саме в цей час і могло бути зруйноване

городище на Кармалюковій горі. Водночас у 1254/55 рр. відбувається каральний похід Данила Романовича з братом Васильком, сином Левом та воеводою Діонісієм Павловичем на Болохівську землю, яка підкорилася Куремсі. Не можемо виключати можливості, що порубіжні землі Пониззя вслід за Бакотою також перейшли під владу Куремси і стали об'єктом карального походу короля Данила.

Під 1258 роком маємо інформацію про руйнування укріплень у Бакоті, а наступного року наступник Куремси Бурундай дав наказ князю Васильку «розметати городи» галицькі і волинські, про що вказується в Літописі Руському.

Таким чином, припускаємо, що городище на Кармалюковій горі могло бути зруйноване в проміжку 1255–1259 рр., але на сьогодні достеменно невідомо, ким було зруйноване укріплення: арміями Куремси чи Бурундая, чи військами Данила Романовича під час карального походу. Власне, для того, щоб остаточно поставити крапку в дискусії потрібні подальші масштабні археологічні дослідження на городищі Кармалюкова гора та інших укріпленнях давньоруського часу Лівобережжя Середнього Дністра.